

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

TÜRK HALK EDEBİYATI

ÂŞIK TARZI ŞİİR GELENEĞİNDE TECNİS

Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN¹ - Hüseyin ALDEMİR²

Giriş

Ülkemizde âşık edebiyatı ile ilgili ilk müstakil araştırmaların sahibi olan Fuat Köprülü'nün incelemeleri ve tespitleri sonucunda âşık tarzı şiir geleneğinin köklerinin V. yüzyıla kadar dayandığı bilinmektedir. Attila döneminde orduda yer alan şair ve mızıkacılar tertip edilen ziyafetlerde hazır bulunanları coşturucu bir eda ile hükümdarın kahramanlıklarını ve kazanılan zaferleri konu edinen şiirler söylemişlerdir. Orduda saygın bir yeri olan bu halk şair-musikîşinasları toplum içinde de yas törenlerinde duruma uygun olarak gerçekleştirdikleri icralarıyla itibarlarını korumuşlardır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Gaznelilerde, Karahalılarda, Selçuklular ve Osmanlılarda dönemin şartlarına uygun olarak varlıklarını devam ettiren bu şairlerin Azerbaycan ve Anadolu sahalarında "ozan" ismiyle anıldıkları görülmektedir.

XV. yüzyıldan itibaren "âşık" olarak adlandırılan halk şairlerinin, bugün âşık tarzı olarak bilinen bir geleneği oluşturmaları ise XVI. yüzyılda özellikle şehir merkezlerinde kurulan kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Bir taraftan bu kahvehanelerde dönemin önde gelen âşıklarının yanı başında bu işe meraklı ve yetenekli gençlerin ustalarından gerekli edebî ve meslekî birikimleri edinerek geleneği icra ettikleri görülürken diğer taraftan da geleneğin klasik edebiyatla etkileşimi dikkati çekmektedir. Bunun bir sonucu olarak aruzun belli kalıplarıyla gazel ve murabba şeklinde eserler verilmiş, muamma ve lûgaz türleri âşık fasıllarında sıkça yer alan türler olmuştur. (Köprülü, 2012: 129-172). Kaynaklarda klasik edebiyata ait bir terim olarak değerlendirilen tecnisin de böyle bir etkileşim sonucu âşık tarzı şiirde tercih edildiği söylenebilir.

Âşık Tarzı Şiirde Tür ve Şekil Bağlamında Cinas (Tecnis) Terimi

Tecnis (cinas) özellikle belagat kitaplarında müstakil bir başlık altında ele alınmış ve Tanzimat'a kadar bir hüner olarak görülmüştür. Fakat Tanzimat'tan sonra edebiyatçılar ve araştırmacılar arasında tecnis hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır.³ Türk şiirini inceleyen çağdaş kaynaklarda ise tecnisin klasik edebiyata ait bir söz sanatı olduğu ve âşıklar tarafından da cinasın kullanıldığı ifade edilmektedir.

1 Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi

2 Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

3 Belagat kitaplarında yer alan tecnis hakkındaki farklı görüşler için bkz. (Eliaçık 2013).

Temel anlam olarak söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki kelimenin bir arada kullanılmasına cinas veya tecnis denilmekte olduğu bilinmektedir. Cem Dilçin (2016: 467-480) Arap alfabesine göre yazılışları açısından “cinas-ı tam, cinas-ı mürekkebe, cinas-ı muharref, cinas-ı nâkis, cinas-ı lâhık, cinas-ı mükerrer, cinas-ı hat olmak üzere yedi çeşit cinas olduğunu ifade etmekte ve adı geçen cinas türlerini açıklamaktadır. Seçilen örneklerin özellikle Klasik edebiyat ait olması araştırmacının çalışma alanıyla ilgili bir tutum olarak ortaya çıkmaktadır. Yine aynı araştırmacı âşık tarzı şiirde “tecnis”i bir koşma çeşidi olarak değerlendirmekte ve “Bütün uyakları cinaslı olan koşmalara tecnis denir” (Dilçin 2016: 310-311) şeklinde kısa bir tanımın ardından dört adet cinaslı şiir örneği vermektedir. Tecnis hakkında bir başka araştırmacı tarafından ise sazşairlerinin, deyişlerinde, cinaslı uyaklara da yer verdiklerine temas edilmiş ve mânilerde çokça görülen cinaslı uyağa, öteki türlerde seyrek rastlandığı ifade edilerek cinaslı uyaklarla kurulu deyişlere sazşairlerinin “tecnis” adını verdikleri ifade edilmiştir Dizdaroğlu 1968: 208). Bu açıklama bir örnekle desteklenmiştir.⁴

Tecnisin Anadolu sahasında klasik Türk şiirinde söz sanatı, âşık tarzı şiirde ise şiir türü olarak değerlendirildiği, Azerbaycan sahası Türk âşık şiirinde ise Anadolu sahasına göre daha geniş şekilde “bayatı tecnis, cığalı tecnis, ayaklı tecnis, dudakdeğmez tecnis, nefes çekme tecnis” şeklinde alt çeşitleri olan müstakil bir tür olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁵

Cönkler, Hafız Halil İbrahim Efendi Cöngü ve Tecnis Başlıklı Şiirler

M. Fuad Köprülü'nün yerli ve yabancı kaynaklara dayanarak yaptığı tespitlerle âşık edebiyatının yapısal özelliklerini ve gelişimini ortaya koymasının dışında geleneğin muhtevasına dair verimlere 1072-1729 yıllarına ait yazmalar kaynaklık etmektedir. 1729'dan 1928'e kadar olan dönemde basma eserler yoğunluk kazansa da varlığını yüzyıllar boyunca sözlü kültür ortamında devam ettiren âşık tarzı şiir geleneğinin en önemli kaynaklarının el yazması cönkler (Günay 2011: 15-16) olduğu bilinmektedir.

Cönk; sırtı dar, eni geniş, uzunlamasına açılan şekil olarak günümüzdeki bloknotlara benzeyen el yazması bir defter türüdür (Elçin 1988; Ülkütaşır, 1967; Cunbur, 1974, Uraz: 1977). Klasik edebiyat ürünlerinin yer aldığı divanların aksine cönklerde bir kural ve düzen yoktur. İçinde yer alan mahsuller kaleme alanın şahsî zevki doğrultusunda seçme bir antoloji özelliği göstermektedir. Cöngü yazarın kim olduğu ve ne zaman yazıldığı çoğu zaman bilinmemektedir. Âşıklar, meddahlar, askerler, ağalar, mollalar, kâtipler gibi meraklılarca kaleme alınan cönklerde bütün halk edebiyatı ve folklor ürünleri yer almaktadır. Halk; âşıkların uğraklarında söyledikleri türküler, koşmaları, destanları, fıkraları, hikâyeleri aklında tutabildiği kadarıyla bu defterlere kaydetmiştir. Cönklerde; yaşanan dönemin hayat tarzı ve şartları hakkında ipuçları olma özelliği taşıyan hastalıklar ve tedavi yolları, büyüler, dualar, hutbeler, tarihler, borçlar gibi birçok halk kültürü unsuruna ait bilgilere de ulaşmak mümkündür (Elçin 1988; Gökyay 1984). Bu ve benzeri halkbilimi ve halk edebiyatı ürünleri dışında divan şairlerine ait şiirlerin yer aldığı cönkler de bulunmaktadır. (Elçin 1988; Gökyay 1984).

İçinde barındırdığı ürünler bakımından çok yönlü muhtevaya sahip olan cönklerin temel olarak âşık tarzı şiir araştırmalarına kaynaklık ettiği bilinmektedir. Bu yönüyle âşık tarzı şiir geleneğinin tür ve şekil hakkındaki incelemelerine ait tespitler ve değerlendirmeler yapılırken en

4 Cinas (tecnis) teriminin Türk şiirindeki yeri hakkında ayrıca bkz. (Bilgegil 1989, İlaydın 1997, Karaalioğlu 1966, Kaya 2010, Külekçi 2013, Onay 2012, Özsoy 2011).

5 Azerbaycan sahasında “Tecnis” için bkz. (Aras 1996, Hekimov 1987, Oğuz 1994).

seçkin örnekler için cönklerden yararlanılmıştır

Millî Kütüphanede “Yz. Cönk 51” yer numarasıyla kayıtlı 225x113 mm ebadında, rika ile yazılmış, ciltsiz, kapakları düşmüş, baştan ve sondan yaprakları kopmuş olan cönk 135 yapraktır. Cöngün muhtelif sayfalarında “Sahibi Halil Efendi”, “Hacı Halil İbrahim Efendi Hafız” şeklinde ibareler yer almaktadır. Yine sayfalarda yer alan tarihlerden cöngün h.1235-1239 tarihleri arasında yazıldığı anlaşılmaktadır. Cönkte en fazla şiiri bulunan âşığın Kayserili Seyrânî olması, Kayseri ile ilgili destanlar ve şehrin adının geçtiği muhtelif şiirler nedeniyle cöngün Kayseri’de yazılmış olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Hafız Halil İbrahim Efendi Cöngü gerek imlâsı ve gerekse şiirlerin tasnifi bakımından benzer cönklerle göre daha düzenli bir tertibe sahiptir. Semai, tecnis, kalenteri başlıklı şiirlerin zaman zaman bir biri ardınca yazıldığı dikkat çekmektedir. Bu durumdan hareketle cöngün sahibinin yazı ve âşık tarzı şiir hakkında ciddi bir birikime ve ilgiye sahip olduğu söylenebilir. Cönkte yer alan 690 şiirden büyük çoğunluğunun başında âşık adları yer alırken şiirlerin bir kısmında da bazı tür ve şekil adlarının başlık olarak tercih edildiği görülmektedir.

Semai başlığı ile 70; tecnis başlığı ile 62; kalenteri başlığı ile 48; müstezat başlığı ile 29; destan başlığı ile 26; na’t başlığı ile 20; şarkı başlığı ile 17; mani başlığı ile 9; koşma başlığı ile 8; ilahi başlığı ile 7; divan başlığı ile 7; türkü başlığı ile 1 şiir yer almaktadır. Geriye kalan şiirlerde âşık adları başlık olarak kullanılmıştır. Koşma, semai, kalenteri vb. şeklinde yazılan şiirlere cönk sahibinin bazen âşık adını bazen de şeklin adını başlık olarak tercih etme nedenini bilemesek de cinaslı şiirlerin “Tecnis” başlığı ile yer alması özel bir ilgi olarak değerlendirilebilir.

	Âşık	Şiir Sayısı	Şiirin Başlığı
1	Arifî	3	Tecnis Arifî, (2 adet), Tecnis
2	Gevherî	2	Tecnis Gevherî, Tecnis
3	Gevheroğlu	2	Tecnis Gevher, Tecnis
4	Hafız	1	Tecnis
5	Hasan	8	Tecnis Hasan, (3 adet), Tecnis, (4 adet), Hasan Tecnis
6	İsimsiz	3	Tecnis, (2 adet), Tecnis Müselsel
7	Laleoğlu	1	Tecnis Lale
8	Mecnunî	1	Tecnis
9	Mevzunî	1	Tecnis Mevzunî
10	Nazifî	1	Tecnis Nazifî
11	Nidayî	1	Tecnis Nidayî
12	Ömer	1	Tecnis
13	Şakirî	1	Tecnis Şakirî
14	Yahşî	1	Tecnis
15	Yetimî	2	Tecnis, (2 adet)
16	Seyrânî	33	Tecnis Seyrânî (6 adet); Tecnis (20adet); Tecnis Âşık Seyrânî; Seyrânî Tecnis (2adet), Tecnis Zincir; Seyrânî Tecnis Nazirî; Zincir Nakş Tecnis Cığal; Tecnis Seyrânî Cığalı

1. Tablo: Hafız Halil İbrahim Efendi Cöngünde Yer Alan Tecnis Başlıklı Şiirler

1	Yar 17	31	Oku 2	61	Beze 1	91	İbadet 1	121	Seyran 1
2	Yüz 14	32	Pay 2	62	Boyla 1	92	İç 1	122	Suna 1
3	Gül 10	33	Rahim 2	63	Bul 1	93	İhdiyat 1	123	Sükûn 1
4	Dal 9	34	Serdar 2	64	Burcda 1	94	İnci 1	124	Şiraz 1
5	Sine 9	35	Sin 2	65	Bünyad 1	95	Kamil 1	125	Temiz 1
6	Dağ 8	36	Turna 2	66	Canavar 1	96	Kandil 1	126	Tuğra 1
7	Dil 8	37	Ün 2	67	Çalım 1	97	Kazan 1	127	Ud 1
8	Bend 6	38	Yan 2	68	Çar 4	98	Keman 1	128	Umman 1
9	Yer 6	39	Yanar 2	69	Çarh-ı dün1	99	Kış 1	129	Utandır 1
10	Güzel 5	40	Yanası 2	70	Çine 1	100	Kıyam 1	130	Var 1
11	Yed 5	41	Yaz 2	71	Dalgın 1	101	Kolay 1	131	Vatan 1
12	Ay 4	42	Yedi(zi) 2	72	Dar 1	102	Koyansın 1	132	Viran 1
13	Divane 4	43	Yol 2	73	Def 1	103	Kuçayım 1	133	Yanmaz 1
14	Al 3	44	Büs 2	74	Deng 1	104	Kum 1	134	Yaş 1
15	Bağ 3	45	Âbad 1	75	Derd 1	105	Meydan 1	135	Yetmiş 1
16	Kul 3	46	Acemi 1	76	Derman 1	106	Nazım 1		
17	Lal 3	47	Adana 1	77	Dest 1	107	Nem 1		
18	Uyar 3	48	Ağaç 1	78	Donanmalı 1	108	Neyler 1		
19	Yaradan 3	49	Ahuda 1	79	Eda 1	109	Nur 1		
20	Yaramaz 3	50	Âna 1	80	El anası 1	110	O candan 1		
21	Ağa 2	51	Ara 1	81	Elif 1	111	Od 1		
22	Boy 2	52	Arı 1	82	Ezber 1	112	Olana 1		
23	Düş 2	53	Atan 1	83	Gök 1	113	Olduğu 1		
24	Hasına 2	54	Atılan 1	84	Göz 1	114	On iki1		
25	İsim 2	55	Avaz 1	85	Gurbetin 1	115	Sene 1		
26	Kan 2	56	Aydın 1	86	Haliye 1	116	Ser 1		
27	Kand 2	57	Bâde 1	87	Han 1	117	Serin 1		
28	Kara 2	58	Bakayım 1	88	Hava 1	118	Servi 1		
29	Nazar 2	59	Bar 1	89	Havf 1	119	Seylim 1		
30	Odama 2	60	Beyit 1	90	Haya 1	120	Seyrah 1		

2. Tablo: Cinas yapılan kelimelerin çoktan aza doğru kullanım sıklığı

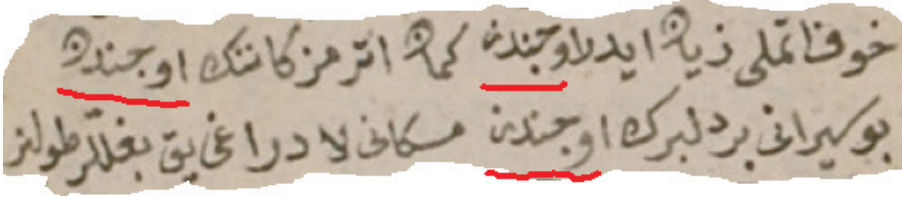
Yukarıdaki iki tabloda 62 tane tecnisin âşıklara göre dağılımı ve cinaslı kullanılan kelimelerin listesi yer almaktadır. Buna göre şiiirlerden bir tanesi 3; bir tanesi 5; bir tanesi 7; elli dokuz tanesi 4 dörtlükten oluşan tamamı 11'li hece vezni kalıbında şiiirlerdir. 33 şiiiriyle en fazla tecnisin sahibi olan Seyrânî'nin şiiirlerinden 3 tanesi zincir-bend ayaklı koşma şeklindedir. Bu üç şiiir dışında kalan tecnislerin tamamı âşık tarzının en yaygın şekli olan 11'li hece vezni kalıbındaki koşma şeklindedir. 2. Tabloya göre cinaslı olarak kullanılan 135 farklı kelimededen yâr kelimesinin 17 defa ile en sık tercih edilen sözcük olduğu görülmektedir. Yalın hâlde, birleşik kelime olarak ve çeşitli ekler marifetiyle cinaslı olarak kullanılan "yar" kelimesine sevgili; uçurum; kesmek, parçalamak; tâbi olmak, uymak; uykudan veya gafletten uyandırmak; vücutta oluşan yara, bere; fayda anlamaları yüklenmiştir. Dolayısıyla diğer cinaslı kelimelerin her biri ayrı ayrı değerlendirildiğinde çok

zengin bir anlam dünyasının ortaya konduğu görülecektir.

Şiirlerde kullanılan cinas türleri incelendiğinde: “Söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki sözcükle yapılan” *cinas-ı tam* 142 defa; “cinaslı sözlerden biri, iki ayrı sözcük olan” *cinas-ı mürekkebe* 101 defa; “Arap harflerine göre yazılışları aynı, okunuşları ayrı olan” *cinas-ı muharref* 30 defa kullanılmıştır. Buradaki tanımlar Klasik edebiyattaki beyit esasına göre yapılmış olup bu çalışmada incelenen âşık tarzı şiirlerde dörtlük biriminin imkânı doğrultusunda birden fazla cinas türünün aynı dörtlükte tercih edildiği görülmektedir. İncelenen şiirlerdeki cinas türlerinden “cinas-ı tam” ile “cinas-ı mürekkebe”in günümüz alfabesi ile de yazılması, okunması ve anlaşılması mümkünken aynı durum “cinas-ı muharref” için mümkün gözükmemektedir. Kaynaklarda “cinas-ı muharref” açıklanırken verilen örnekler, yazılışları bakımından aynı olan Arapça ve Farsça kelimelerden tercih edilmiştir. Fakat bu çalışmada incelen ve cinas-ı muharref olarak değerlendirilebilecek kullanımlarda Türkçe kökenli sözcüklerle yöresel söyleyişlerin de tercih edildiği görülmektedir.

Havf etmeli ziyan ider *o candan*

Keman atar müjgânının *ucundan*

Seyrânî'ye ait yukarıdaki örnekte “o candan, ucundan, öcünden” kelimelerinin eski yazı ile teşekkülü sonucunda cinas-ı muharref görülmektedir. Bu durum kafiye sesini esas alan âşık tarzı şiirde zaman zaman yazının imkânından yararlanmak suretiyle göz için de kafiye yapıldığı yorumunu akla getirmektedir. Yukarıdaki örnekte cinas-ı muharrefle birlikte cinas-ı mürekkebin yer alması bir dörtlükte birden fazla cinasın kullanıldığını da ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma çerçevesinde incelenen Hafız Halil İbrahim Efendi Cöngü'ndeki cinaslı şiirlere cönk sahibi tarafından “Tecnis” başlığı verilmesi kişisel bir merak ve tasnif olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber cönkte koşma ve semaiden sonra miktar bakımından tecnislerin üçüncü sırada yer alması cönk tertip eden şiir meraklılarının cönkleri alelusul tertip etmediklerini ve belli bir beğeni zevkine yönelik olarak oluşturduklarını da düşündürmektedir. Klasik edebiyata ait bir söz sanatı olarak değerlendirilen tecnisin 17. yüzyıldan itibaren belirginleşen Klasik edebiyat ile Âşık edebiyatı ilişkisi sonucunda âşıklar tarafından da tercih edildiği ve yaygınlaştırıldığı görülmektedir. Ayrıca varlığını yüzyıllar boyunca sözlü kültür ortamında devam ettiren âşık tarzı şiir geleneğinde tarihi süreç içerisinde yazılı kültürün imkânlarından da yararlandığı tecnislerde görülmektedir. Bu türden şiirlerin muhtevalarından ve cinaslı kelimelerden hareketle geleneğin çok zengin bir mana dünyasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususlar ise dilin bütün yönleriyle işlenmeye çalışıldığına da bir göstergesi sayılmalıdır. Dolayısıyla kaynaklarda Klasik edebiyatın

bir söz sanatı olarak ele alınan ve halk edebiyatında daha çok mani türünde yaygınlaştığı görülen cinasın, âşıklar tarafından da zaman zaman şiirin dış yapısına yönelik hüner sergilemede bir araç olarak tercih edildiği söylenebilir. Bu yönüyle tecnisin klasik edebiyatla âşık edebiyatı arasındaki ortak noktalardan biri olduğu da ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

- ARAS, Enver (1996), “Azerbaycan Âşık Havaları”, *Millî Folklor*, Kış 10, 40: 31-40.
- BİLGEGİL, Kaya (1989), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CUNBUR, Müjgân (1974), “Folklor Araştırmalarında Cönklerin Yeri”, *I. Uluslararası Türk Folkloru Semineri Bildirileri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, s. 69-73.
- DİLÇİN, Cem (2016), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 11. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1968), “Halk Şiirinde Türler”, *Türk Dili Dergisi Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, 19 (207), s. 186-297.
- ELÇİN, Şükrü (1988), “Cönkler ve Mecmualar Üzerine”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ELİAÇIK, Muhittin, (2013), “Bazı Belagat Kitaplarında Tecnis Hakkında Bir Araştırma”, *Dede Korkut*, 2, 4, s. 75-86.
- HEKİMOV, Mürsel, (1987), *Aşık Şe'rinin Növleri*, Bakı: Yazıcı.
- GÖKYAY, O. Şaik (1984), “Cönkler Üzerine”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, s. 107-173.
- GÜNAY, Umay (2011), *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İLAYDIN, Hikmet (1997), *Türk Edebiyatında Nazım*, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal (1966), *Türk Şiir Sanatı*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- KAYA, Doğan (2010), *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2012), *Edebiyat Araştırmaları 1*, 5. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÜLEKÇİ, Numan (2013), *Edebî Sanatlar*, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OĞUZ, Öcal (1994), “Azerbaycan Âşık Edebiyatında Tür ve Şekil”, *Millî Folklor*, Bahar 21, s. 25-31.
- ONAY, Ahmet Talat (2012), *Türk Halk Şiirinde Şekil ve Türler* (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Kurgan-Edebiyat Yayınları.
- ÖZSOY, Bekir Sami (2011), *Örnekleriyle Türk Şiiri*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- URAZ, Murat (1977), “Cönkler ve Sefineler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 27(337), s. 8057-8059.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1967), “Halk Edebiyatı Araştırmalarında Cönklerin Değeri”, *Türk Kültürü*, 5(60), s. 905-907.